

Şiir Çevirisi Sorunları

Bahadır GÜLMEZ*

This paper investigates the problems of poetry translation. The main problem in poetry translation is the transfer of emotions. In poetry, emotions are conveyed through both style and content. Therefore, the syntactic, semantic and prosodic aspects of the poem need to be considered as a whole.

In the translation then, the function as well as the poetical meaning of the words should be emphasized. Harmony, rhythm, alliteration, rhyming, etc. are also crucial aspects in poetry translation.

George Mounin şiir çevirisi sorunlarına değinirken iletişimin ana sorununun *duygusal değerlerin aktarılması* olduğunu söyler ve şiir çevirisinde önemli olan şeyin estetik hazzın aktarımı olduğunu vurgular. Sanıyorum şiir çevirisinde temel kaygılar burada başlıyor. Çeviri metnin aslının bir gölgesi olma kaygısı. Hani belirsiz ışık yansımaları yaratarak öykünü metinler yaratma gibi. Ya da bir ispanyol çeviri kuramcısının deyişiyile *ölümsüzlük ilacını bulmaya çalışırken canavarı yaratıklar yaratan hekim* durumuna düşme. Sorunlar çok eski dönemlerden beri gündemde: Gösterenin biçiminin çevrilememezliği; söz bilimsel ya da koşuk düzeninin çevrilememezliği, anlam ve ölçü arasında, yani şiirsel işlev çerçevesinde gidip gelmeler, sorgulamalar... Ve tüm bunların ortaya çıkardığı çevirmenin öznelliği sorunu: Şiir çevirmeni, çevirmen-yorumlayıcı mı olacak; şiirin bir anlamda ortak yazarı mı olacak; ya da şiiri yeniden yazan ikinci bir yazarı mı?

Uzatmayacağım, şiir çevirisinin bir güvenilmezlik yarattığı ortada. Nereden geliyor bu güvensizlik?

---

* Doç. Dr.; Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bir şiir çeviri metni her şeyden önce bir üst-metindir, nihayet bir okuma biçiminin çevirisidir. Kaynak metinse sürekli okunan metindir, zaman ve uzam içinde duyumsatmaları farklıdır. Bu nedenle çoğu şiir çevirisi sanki gelip geçici bir etkinliktir, bir olabilir metindir. Oysa şiir Paul Valéry'nin deyişiyle "sestir, ritmdir, sözcükler arasındaki fiziksel yakınlaşmadır... şiirdeki anlam biçimden öncelikli değildir, biçim de anlamı bozan bir şey değildir.

Şiir, o halde, Meschonnic'in deyişiyle bir **biçim-içeriktir**. Orada estetik, dilin içinde erir ve biçim bir içerik kazanır. Bir başka deyişle, şiirin yazılış biçimi, biçemi düşünce süslemesi değildir. Bir şiir aykırılıklar yaratır, aykırılıkları çeşitlendirir, uzamını sesle, ritmle besleyerek, musikiyle bezeyerek bir **biçim içerik dili** yaratır. Şiir çevirisi musiki ile söz arasında bir dayanışma bağı olduğunu gösterebilmelidir. Kaynak metin kadar heyecan ve coşku vermelidir. Bir şiirde anlam tek başına alıp götürmez. Dilsel öğeler kendi aralarında özel ilişkiler kurarak şiiri oluşturur. O halde şiir bir dil serüvenidir. Ancak, dilsel öğeler bildiğimiz tanıdık bir dilin yasalarını, üstelik dizgesel bir biçimde, hiçe sayarak ya da hiçe sayarcasına şiiri oluşturmaktadır. Bu durumda, çeviri uğraşında tutarlılığı sağlayacak önemli bir etkinlik de, dizeyi, dörtlükleri ve ahengi tüm birlikteliği içinde almak olacaktır. Bu öğelerin içiçe geçmesi bütünsel anlamı oluşturacaktır, çünkü metin her şeyden önce bir bütündür, çeviri etkinliği de yaratıcı bir aktarma olayıdır. Çevirmen metne bağlı kalmalı, sesler, kuruluşlar, değişmeceler arasındaki ilişkiyi gözönünde tutmalı, seslerden, sözcüklerden, imgelerden, ezgisel değişimlerden, şiirin söz dizimi, ahengi ve anlamı arasındaki tansiyonu ölçülebilmelidir. Çünkü ölçü müzikle eş anlamlıdır.

Şimdi, çeviri bilim kuramcısı Efim Etkind'in sınıflamasından yola çıkarak genel sorunları örneklendirmek istiyorum. Kimi şiir çevirileri, sanki amaç bilgi vermiş gibi, yorumlama ve açıklamaya dayalı bir biçimde yapılmaktadır. Nazım Hikmet'in *Şeyh Bedrettin Destanı*'nın Fransızca çevirisinde bu özellikler vardır. Fransızca çevirisi sanki daha çok düz yazı okunuyor izlenimi vermektedir. Kimi şiir çevirileri de anırtırma yoluyla yaklaşık anlamı verme amacı gütmektedir. Abdullah Rıza Ergüven'in Saint-John Perse çevirisindeki bazı şiirlerde daha çok içeriği yakalama kaygısı güdülmüş gibidir ve doğal olarak, Saint-John Perse'e özgü ses, duyum değişmiş, kaynak metinde var olan eda yitmiştir. Jean Pierre Richard'ın yöntemiyle bu çeviri şiirleri okuduğumuzda Saint John Perse'in şiirsel bilincini yakalayamama zorluğuyla başbaşa kalınmaktadır ve bu arada çevirmenin iyi çevirmediği güvensizliğiyle bazan anlamı, bazen de yapıları, örneğin ölçüyü çiğnediğini ve çoğu kez de biçimden çok içeriğe öncelik verdiğini görürüz. Tüm bunların yanında, şiir çevirisi bir de **yeniden yaratma** eylemi olarak görülür, yani özünde sanatsal bir eylemdir. Hem şiirin özgün yapısını korumayı, hem de özünde şiiri yeniden yaratmayı amaçlar. Burada, hemen şu saptamayı yapmak istiyorum: Özgün metnin verdiği estetik hazzı yakalamak ve metnin iç tutarlılığına

bağlı kalmak önemli olsa gerek. Sabahattin Eyüboğlu'nun Rimbaud'dan yaptığı Sarhoş Gemi çevirisi tüm güzelliğiyle belleklerimizdedir.

Söz konusu olmuşken bu güzel şiir çevirisi üzerine şunu da söylemek istiyorum. Sarhoş Gemi çevirisi ikinci bir yaratma eylemi olmadan önce çevirmenle ozan arasında karşılıklı bir paylaşma işi, yani bir iletişim olsa gerek. Çünkü şiiri şiir yapan sözünü ettiğim biçim-içerik olayıysa eğer, çevirisinde de tüm bu yapıcı öğeler bir ozan duyarlılığıyla algılanılmış ve amaç dile kazandırılmıştır. Burada hemen Akşık Göktürk'ün saptaması aklıma geliyor. Akşık Göktürk şiir dilinin ikinci bir dil olduğunu söylüyordu. Ama nasıl bir ikinci dil?

Öncelikle bir yananlam dili olduğu için ve bu yananlam dili biçimsel öğelerle bütünleştiği için. Bildik dünyanın taşıyıcısı olan anlamlar dizgesi üzerine ikincil bir dil kurduğu için. İmgelemsel dünyanın taşıyıcısı olan bir dil olduğu için ve doğal ki, örülüşüyle doğal dilden ayrı yeni bir bakış açısına sürükler okuru. Çevirmenin bütün sorunu da bu ikincil dile girme sorunudur. Asıl zorluklar da burada başlar zaten: Çevirmenin gösteren düzleminde karşılaştığı sorunlar; koşuk yapısında karşılaştığı sorunlar; sözcüklerin ses bilimsel niteliklerinin eşdeğerini bulma zorlukları, sapmacaların, değişmecelerin, eğretilenlerin eşdeğerlerinin bulunması, bürünbilgisel özelliklerin yarattığı güzel duyuyu yansıtmaya gibi.

Bulmak, işte çeviri etkinliğinde en önemli şey; kaynak dilin sunduğu şeyi bulmak. Bulunması gereken şey de sanıyorum bir başkasının sesindeki başka olan şeyi aktarmak, yani kaynak metni bir müzik partiyonu gibi ele alma olayı.

Sanırım burada şiir çevirisinde hangi ölçütler esas alınarak çeviri uğraşına girilmeli gibi bir soru titizlikle yanıtlandırılması gereken bir soru. Bu çerçevede şiir çevirisinde rastlanılan pratik sorunlardan söz etmek istiyorum.

Biçim düzleminde şiiri, ölçüsüyle, ritmiyle, musikisiyle ya da belirli ölçü kalıbıyla çevirme etkinliğinde, çevirmenin çeviriye girişmeden önce ilk aşamada göz önüne alması gereken bir şey var sanıyorum. O da şu: Çevirmen, bu biçimlerin işlevini ve yerindeliliğini kendi kendine sorgulamalıdır. Çünkü şiirsel biçim önce bir sesin, daha sonra da kültürel bir renkliliğin yaratılması olayıdır. Bu biçimsel yapıyı ve onun bıraktığı etkiyi yakalamak şiir çevirmenin amacı olmalıdır.

Kendi amatör şiir çeviri uğraşlarımda şunun iyice farkına vardım. O da biçimle içerik arasındaki bocalama: Şiirin ahengine ya da uyak düzenine öncelik vererek çevirme şiirin özünü yarıyor. Bunu aşmak için bir ölçüt aranıyorsa şiirsel söze sadık kalmak yeterli olacak sanıyorum. Ayrıca, şiirsel sözün içindeki ses akışmasının karşılığı, anlam dizgesinden soyutlandığı anda özgün metin bozuluyor. Çünkü biliyorum ki şiirdeki söz dizimsel öğeler, ses birimler, vurgular vb. özellikler ayırıcı özelliklerdir, çünkü bunlar yanyana, karşı karşıya, yakınlık, karşıtlık ilkelerine göre özgül bir anlamın taşıyıcısı olurlar. Bu nedenle sözünü

ettiğim bocalamayı aşmak için bocalamanın nerelerde yoğunlaştığını görmek gerekiyor. Evet, bocalama söz dizimiyle ölçü arasında; ses ile anlam arasında; dilin temel birimi olan sözcük ile bir dizede sıkışıp kalan sözcük arasında oluyor. İşte burada Greimas'ın yaptığı saptama aklıma geliyor: "Şiirsel gösterge anlatım düzleminde bürünsel, içerik düzleminde ise söz dizimseldir".

Öbür yandan, şiirsel yazının iki önemli uzamı olduğunu unutmamak gerekiyor: Biri önceden belirlenmiş havası, yani geleneksel bir türe ait olabilme kaygısı (ölçü, hece, dize, vb.) öbürü de yazılacak olan ak kalan kısımlar, yani ozanın bilinçlice seçiminden kaynaklanan yazı pratiği. Bu iki şiirsel uzam, şiir çevirisinin önemli yasalarından birini oluşturur. Söyleyeceğim bilinen bir şey: Eğer şiir bir "sonnet" ise "sonnet" olarak çevrilmeli, eğer boşluklarla yazılmışsa, çevirisi de dikey okumaya elvermelidir. Bir anlamda, özgün metindeki şiirin özgün görsel uzamıyla, çeviri şiirin görsel uzamı birbirini yadsımamalıdır. Burada önemli olan sanıyorum boşlukların yananamlarını sorgulamak olsa gerek.

Bu nedenle, bir şiir çevirisi okuru kaynak metindeki var olan sesliliği amaç metinde de bulabilmelidir. Şiirin müziksel örgenselliği (ses yinelemesi, uyaklar, vb) çevirisinde de, görsel olduğu denli musiki açısından okunabilir olması gerekir. Serbest şiir türünde yazılmış şiirlerde satır uzunluklarının ahengi oluşturduğunu unutmamamız gerekiyor.

Bir başka karmaşık olay da çevriklemeyle (anagramme) ilgili. Saussure latin koşuk düzenini incelerken oldukça karmaşık yasaları olan bir olayın altını çiziyor ve latin dizesinde çevrikleme olayının -acaba bir çevrikleme yasası var mıdır?- önemini vurguluyordu. Bir sözcüğü oluşturan seslerin ya da harflerin yinelemeleri dizelerin içine de dağılarak varolabiliyordu. Yarım kalan bu tasarı Kristeva ve Meschonnic'in çalışmalarında şiir uğraşısının bilinç dışı bir izi olarak ortaya çıkar. Yani sözcükler altında birer sözcük olarak. Örneğin, Jean Peytard, Apollinaire'in Ren Gecesi şiirini okurken Ren sözcüğünün de içinde bulunan fransızca "r" katmanlı hecelerin değişik dizelerde birkaç kez kullanıldığını saptar. Yazısal olarak bir zincir vardır şiirde. Yani bu hece bir yazı birim özelliğindedir. Oysa Sabahattin Eyüboğlu-Orhan Veli çevirisinde bu seslilik zorunlu olarak yiter. Buradan iddialı bir sava girişmek istemiyorum, ama gerçek şu ki şiirsel dil, kendi yazısal uzamında maddeleşerek kendini çoğul devinimleriyle göstermektedir. Kaynak dildeki Ren Gecesi sözünü andığımız ses birimlerle oluşturulmasına karşın amaç dilde yeni ses birimlerle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, kayıp yalnızca yananlam gösterenlerinde kendini göstermektedir. Bu bir bakıma şiirin iç dinamizmidir. Ama bir yandan da şiirin çevrilememeliği sorununu gündeme getirmektedir.

Bir diğer sorun, ritmi yakalayamama sorunudur. Nazım'ın fransızcaya çevrilen çoğu şiirlerinde sözcüklerin lirik gücüllüğünü pek bulamayız. Coşku işlevi olsa bile, ritm yeter çoğunda. Yani anlatının-şiirin akışını sağlayan ritm. Ritmi

sağlayan güç de yinelemelerin, sessel çağrışımların gücü. Oysa biliyoruz, Nazım'ın şiirlerinde ritm, sözcüklerden tümelere, yinelemelerle, imgelere dek spiral biçiminde uzanıp giden bir akıştır.

Uyak olayını ise yalnızca ses yinelemesi olarak almamak gerekir. Uyak, ahengin, vurgulamanın, soluğun içiçe geçtiği, zaman zaman dizeleri birbirine bağlayarak bile soyutlayan, ses benzerliklerinden dolayı anlamsal çağrışımlar da yaptırarak, şiirde hem ahenk hem de düşünce devinimine önemli katkıda bulunan bir olaydır. Ahenk şiire bir düzen getirir. Çeviride özgün metnin uyak yapısına sadık kalmamak bir bakıma o metnin ozanını yok saymaktır.

Ayrıca yapmak istediğim bir diğer saptama şiirdeki satır olayıyla ilgili. Şiirsel satır, özünde sözcüklerle hedeflenen ya da belirli sayıdaki sözcüklerin hedeflediği bir söz dizimsel ağdan oluşur. Şiirin satırı bir bakıma sözcüklerin ritmidir. Bu nedenle, çevrilecek satırın da hem ses, hem anlam düzeyinde bir ağırlığı olması gerekir. Zaten böyle bir ağırlık metnin ritmik uzamının zorunlu kılacağı bir ağırlıktır. Bunu sağlamak için sık sık yer değiştirmeler, dışlamalar ve yakın içerikli anlamlar, sözcüklerin düzeninde yapılacak olan zorunlu değişiklikler vb. şeylere başvurmak kaçınılmaz olacaktır ve bir de sözcük seçimiyle ilgili olarak bir saptama yapmak istiyorum. Şiir çevirmenin en önemli rollerinden biri bu seçimdedir. Çünkü çevirmen bu aşamada artık özgün metnin anlatımsallığını koruma titizliği içindedir. Çoğu sözcük her zaman eş anlamlısı olmayan sözcüklerle karşılanırsa okurun beklenilmedik anlam ağları içine sürükleneceği kesindir. Türkçeye çevrilmiş çoğu şiirlerde bu duruma oldukça sık rastlanılır.

Tüm söylediklerimden şöyle bir sonuç çıkarmak istiyorum. Şiir çevirisi sıkı bir düzen istiyor. Öyle görünüyor ki, çevirmen çeviri çalışmasını daha çok kaynak dil üzerinde yoğunlaştırmalıdır. Amaç dilde yaklaşık anlamı aramak ya da bulmak şiirin çevirisi için yeterli olmayacaktır. Çevirmen şiir çevirisi çalışmasında, şiir metninin kaynak dildeki işleyişini tüm ses birimleriyle, biçimsel öğeleriyle, ölçü düzeniyle incelemelidir. Bu kendisine dilin değişik düzeyleriyle ilişki kurmasını sağlayacaktır. Çeviride dillerin birini ödüllendirmek de amaç olmamalıdır. Titrem, vurgu, durak gibi bütün bilimin alanı içinde olan şeyleri yakalamak çok önemli olsa gerek.

Şiir çevirisi musiki ile söz arasında bir dayanışma bağı olduğunu gösterebilmelidir. Kaynak metin kadar heyecan ve coşku vermelidir. Bildirim başında duygusal değerlerin aktarılmasından söz etmiştim. Böylesi bir iletişim şiirin biçim-içerik düzleminden doğacak iletişimde gizli.